

уже говорилось выше, осина - символ несчастья. Целый ряд растений в сознании белорусов и русских приобретает символическое значение с негативной коннотацией: *рэдзьку сеяць* (ссориться), *мак зялены трэсці*, *бобы разводіць* (болтать попусту), *горькую редьку грызць* (жить в тяжелых условиях), *прыбраўся, хоць у каноплі стаў* (оделся, как пугало), *даць гарбуза* (отказать сватам).

Особое место во фразеологии занимают мифы о животных. Здесь следует искать следы архетипов животных-тотемов. Так, достаточно распространенной в славянской фразеологии является «медвежья» тематика: *лезць на рожон*, *перці супраць ражна*, *дзельць шкуру неубитого медведзя*, *медвежий угол*, *мядзвежая паслуга*, *медвежья болезнь* и др. Объяснение этому можно найти в обычае древних полян поклоняться медведю.

Быстрый, вольнолюбивый конь, символ ветра, молнии, грома у славян, да и у других народов, став тягловым животным, зачастую проявляет непокорство, становится неуправляемым, черты поведения животного переносятся на человека в идиомах *закусіць удила*, *встаць на дыбы*, *на дыбкі падымацца*, *біць у хамут*, *лейчына пад хвост папала*. Стремительность лошади закреплена в болгарской поговорке *бръз кон се стига*, *бръза реч не се стига* («быстро коня догонишь, а быстрю мысль – нет», аналог русской *слово не воробей, вылетит – не поймаешь*).

Широко распространенным является образ собаки. Собака как охранник, как угроза для чужого появляется в болгарской идиоме на умряло куче нож вади («мертвой собаке ножом грозить», аналог русской Молодец против овец). Образ собаки отличается явной двойственностью. С одной стороны, лучшее в человеке связано с собакой: собачья верность, собаку съест, сабака не пераскочыць; а с другой стороны – воплощение худшего: злой, как собака, сабакам падшыты. Именно с образом собаки связаны ситуации подчинения (держат на привязи, прижать хвост), безрассудного поведения (сорваться с привязи, как с цепи сорвался), угодливости (вилять хвостом, поджать хвост, ходить на задних лапках, станавіцца на заднія лапкі, віляць хвостом), неблагодарности (храни куче да те лае – болг. поговорка «корми собаку, чтобы она лаяла на тебя»). Истоки такой закономерности следует искать в широко распространенном представлении о собаке, как о животном низшем, нечистым существом, из дьявольского окружения. К сожалению, отголоски древних верований о собаке проявляются и сейчас.

Представление о волке не отличается разнообразием. Для славян характерно отношение к волку как источнику опасности, причем дело, скорее всего, не столько в том, что он хищник, сколько в мистической составляющей этого отношения: недаром именно в волка превращается оборотень (бел. *ваўкалак*). Славяне употребляют следующие фразеологизмы: *с волками жить – по волчьи выть*, *волчий аппетит*, *волчий взгляд*, *стар вълк* (болг. опытный, хитрый человек), *гладен като вълк* (*голоден как волк*), *за вълка говорим*, *а вълкъм в комарата* – аналог русской *легко на помине*.

Таким образом, элементы мифологической системы надежно хранятся в таких уникальных микротекстах, как фразеологизмы. Внимание в лингвистов к мифологической фразеологии, несомненно, поможет более полно представить историю своего народа, а значит, понять себя.

Литература

1. Мокиенко, В.М. Образы русской речи / В.М. Мокиенко. – Л.: ЛГУ, 1986. – 268 с.
2. Маслова, В.А. Введение в лингвокультурологию / В.А. Маслова: учеб. пособие. – М.: «Наследие», 1997. – 206 с.

БЕЗЭКВІВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСІКА ЯК ПРАЯЎЛЕННЕ НАЦЫЯНАЛЬнай СПЕЦЫФІКІ МОВЫ

Н.П. Даўбешка

Агульнасць паходжання, падабенства гістарычных лёсаў і тэрытарыяльная сумежнасць беларускага і рускага народаў у многім прадвызначылі развіццё іх моўных сістэм. У прыватнасці, шмат аднолькавых і блізкіх рысаў беларуская і руская мовы маюць у сваіх лексічных саставах. Як вядома, фарміраванне слоўнікаў сучасных беларускай і рускай моў пачалося ў XIII – XIV стст. і ішло трыма асноўнымі шляхамі: наследаваннем лексікі, выпрацаванай яшчэ ў перыяды індаеўрапейскага, агульнаславянскага і агульнаўсходнеславянскага моўных адзінстваў; запазычваннем слоў з іншых моў; папаўненнем слоўнікавага складу за кошт уласных словаўтваральных рэсурсаў. З цягам часу лексічныя адрозненні паміж дзвюма роднаснымі мовамі станавіліся ўсё больш адчувальнымі і выразнымі. Сёння можна гаварыць пра існаванне ў кожнай з моў даволі вялікага пласта толькі ёй уласцівых слоў, да якіх адносіцца і безэквівалентная лексіка.

Большасць даследчыкаў сыходзіцца на думцы, што безэквівалентнае слова – гэта такое слова, семантыка якога ў мове перакладу перадаецца словазлучэннем ці апісальнай канструкцыяй: бел. *мудранка* – укр. *вороняче око*; бел. *насоўка* – пол. *chusteczka do nosa*; бел. *булён* – англ. *clear soup*; рус. *яичница* – англ. *fried eggs*; англ. *kneel* – рус. *становиться на колени*; рус. *пряность* – бел. *вострая приправа*; пол. *kuzyn* – бел. *стрыечны брат* і да т.п. Здабыткам айчыннай лінгвістыкі з’яўляецца ўнікальнае выданне – “Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні)” І.Р. Шкрабы. Нягледзячы на гэта, безэквівалентная лексіка беларускай мовы з пункту гледжання яе праекцыі на рускую мову патрабуе далейшага глыбокага і дэталёвага вывучэння.

З’ява лексічнай безэквівалентнасці абумоўліваецца разнастайнымі фактарамі як пазамоўнага, так і моўнага характару. У якасці пазамоўнага фактару варта разглядаць розніцу культур народаў – носьбітаў моў супастаўлення. Напрыклад, безэквівалентнымі з’яўляюцца словы беларускай мовы, якія называюць прадметы і з’явы, не характэрныя для побыту расіянаў: *верашчака* – рус. *жидкое мучное блюдо*; *жур* – рус. *овсяный кисель*; *брыль* – рус. *соломенная шляпа с полями*; *ваўкалак* – *мифическое существо, человек, способный принимать облик волка*; *дзядзькаванне* – рус. *старый обычный белорусских панов отдавать сыновей на воспитание в крестьянские семьи* і інш. Да моўных прычын лексічнай безэквівалентнасці можна аднесці неаднолькавы падзел беларускай і рускай мовамі адной і той жа аб’ектыўнай рэчаіснасці. Так, у шматлікіх беларускіх безэквівалентных словах назіраецца відавочнае ўдакладненне зместу родавага паняцця, агульнага для абедзвюх моў: бел. *збан / гладыш* – рус. *кувшин / кувшин без ручки*; бел. *месяц / маладзік / ветях* – рус. *месяц / молодой, растущий месяц / старый, убывающий месяц*; бел. *дошка / дыля* – рус. *доска / толстая доска* і інш. Фактарам моўнага характару, які выклікае безэквівалентнасць, з’яўляецца таксама непадобнасць словаўтваральных сістэм беларускай і рускай моў. Напрыклад, у беларускай мове ёсць спецыфічныя словаўтваральныя тыпы, адзін з якіх – за-прэфіксальныя ўтварэнні са значэннем ‘які ў значнай ступені перавышае меру якасці, названую ўтваральнай асновай’. Рускай мове гэты словаўтваральны тып не ўласцівы, а значэнне празмернасці, перавышэння якасці пры неабходнасці перакладу такога слова ў ёй перадаецца апісальна: бел. *завялікі* – рус. *слишком большой*; бел. *задоўгі* – рус. *слишком длинный*; бел. *закароткі* – рус. *слишком короткий*; бел. *залёгкі* – рус. *слишком лёгкий* і інш. Цікава адзначыць, што патэнцыяльна існаванне аднаслоўнага адпаведніка да многіх беларускіх безэквівалентных слоў у рускай мове магчыма, аднак слова або не замацавалася ў моўнай практыцы (*ячменіце, замчыце*), або адносіцца да ліку гутарковых (бел. *чыгунка* – рус. *железная дорога / железка*), або адрозніваецца семантычным аб’ёмам (бел. *капуснік* – рус. *капустный лист*; рус. *капустник 1. Огород, где растёт капуста; 2. Капустный вредитель; 3. Пирог*).

Якасны склад безэквівалентнай лексікі надзвычай разнастайны. У тлумачальных і перакладных слоўніках, якія з’яўляюцца адной з галоўных крыніц безэквівалентных адзінак, знаходзяцца адлюстраванне словы, якія выкарыстоўваюцца ва ўсіх жанрах і стылях сучаснай беларускай літаратурнай мовы, архаізмы і гістарызмы, экзатызмы і інш. Значная колькасць безэквівалентаў мае размоўны характар і пазначаецца адпаведнымі паметамі ў слоўніках. Гэта тлумачыцца асаблівасцямі гістарычнага фарміравання беларускай літаратурнай мовы, асновай якой стала народна-гутарковае слова. Так, да размоўных адносіцца дзеясловы з прэфіксальным фармантам *папа-*, што пацвярджаецца матэрыяламі “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы”: *папагуляць, папаездзіць, папаесці, папазбіраць, папакасіць* і інш. Трэба заўважыць, аднак, што стылістычная дыферэнцыяцыя безэквівалентных слоў у лексікаграфічных даведніках праводзіцца даволі непаспялоўна. Напрыклад, у згаданым раней слоўніку дзеясловы прыведзенага структурна-семантычнага ўзору *папалазіць, папапасвіць, папарабіць* падаюцца без стылістычнай паметы.

Безэквівалентная у рускамоўным дачыненні лексіка беларускай мовы можа быць ахарактарызавана як гістарычна зменлівы пласт слоў. Так, у старажытнай беларускай мове даволі актыўна функцыянавалі словы, якія не мелі аднаслоўных адпаведнікаў у старарускай лексічнай сістэме XV – XVII стст.: *готовизна* – *наличные деньги*; *выенце* – *выписка из актовоей книги*; *маршалок* – *предводитель дворянства*; *обцовати* – *водитв знакомство* і інш. У працэсе моўнай эвалюцыі многія з іх былі страчаны, іншыя ж уваходзяць зараз у склад пасіўнага запасу лексікі. Многія словы старабеларускай мовы былі ўласцівыя жывой беларускай мове XIX ст., пра што сведчыць іх фіксацыя ў “Слоўніку беларускай мовы” І. Насовіча (1870). У параўнанні з сучаснай беларускай мовай асобныя з іх маюць іншую словаўтваральную аформленасць: *брукровка* ‘*брукванка*’, *гарбузовник* ‘*гарбузнік*’, *китовка* ‘*кіт*’ і інш. У “Беларуска-расійскім слоўніку” М. Байкова і С. Некрашэвіча (1925) зафіксавана вялікая колькасць адзінак, якія не маюць аднаслоўных эквівалентаў у рускай мове: *удратаваць* – рус. *обвить проволокой*, *вызвычайвацца* – рус. *выходит из употребления*, *хабарніцаць* – рус. *заниматься взяточничеством* і інш. Яны, на жаль, не замацаваліся ў актыўным ужытку і не знайшлі адлюстравання ў слоўніках сучаснай беларускай мовы, нягледзячы на тое, што характарызуюцца празрыстай матывацыяй і ілюструюць прадуктыўныя словаўтваральныя тыпы. Магчыма, гэтыя лексічныя адзінкі яшчэ стануць такім жа здабыткам

нашей мовы, як і словы *каляжанка* – рус. *женщина-коллега*, *месціч* – рус. *местный житель*, *чалкаля* – рус. *зал ожидания*, *багажня* – рус. *багажное отделение*, *глядзельня* – рус. *зрительный зал*, *духоўніца* – рус. *духовное завещание* і інш., якія адносна нядаўна сталі даволі шырока ўжывацца ў маўленні.

Як бачым, вывучэнне безэквівалентнай лексікі не толькі з'яўляецца перспектыўным напрамкам у айчынай супастаўляльнай лінгвістыцы, але і дае магчымасць любому зацікаўленаму носьбіту беларускай мовы больш глыбока адчуць своеасаблівасць яе лексічнага складу. У сітуацыі двухмоўя ў нашым грамадстве вельмі важным уяўляецца не звужаць абсяг ужывання беларускага слова, падкрэсліваць тыя яго рысы, якія сведчаць пра індывідуальнасць і непаўторнасць мовы.

ПРОБЛЕМА ОТНЕСЕНИЯ НЕИЗУЧЕННЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ К ПОТЕНЦИАЛЬНОМУ СЛОВАРЮ

Т.В. Дементьева

Источниками потенциального словаря являются интернациональные, многозначные, производные, сложные, конвертированные лексические единицы, каждая из которых имеет свои особенности, свои словообразовательные модели, которые должны быть учтены при разработке методики работы.

Интернациональные слова – это лексические единицы, имеющие структурно-семантическую общность во многих языках: *film, doctor, radio*. Источником потенциального словаря, формируемого на базе интернациональной лексики, являются лексические единицы, выводимые на основе структурной и семантической общности слов английского языка с их эквивалентами в родном языке. К этому же источнику относят также слова, не являющиеся интернациональными, но имеющие структурно-семантическое тождество в английском и русском языках (*lift – лифт, tank – танк*). Интернациональные слова, имеющие структурную общность, но не обладающие семантическим тождеством, не могут относиться к потенциальному словарю. Например, *magazine* означает не *магазин*, а *иллюстрированный журнал*. Такие лексические единицы в лингвистике называют «ложными друзьями переводчика».

Производные слова также относят к потенциальному словарю. Одним из самых продуктивных способов словообразования является аффиксация – образование новых слов при помощи присоединения к основе слова словообразовательных аффиксов.

К потенциальному словарю, формируемому посредством аффиксации, относятся производные слова, значение которых выводится на основе знания значений элементов, составляющих эти лексические единицы. Следовательно, предпосылкой для понимания производных слов является знание базовых слов, вошедших в словарь-минимум, и аффиксов.

Большинство производных слов мотивировано через базовое слово: *swim – swimmer (плавать – пловец)*. Но характер мотивированности производных слов различен. Одни лексические единицы полностью мотивированы на основе базового слова, другие – частично. Одни лексические единицы имеют регулярные соответствия в родном языке, другие – нет. Есть такие производные слова, основа которых имеет полное структурное тождество базовому, но не связана с ним семантически. Такие слова не считаются мотивированными. Например, слово *sphereless – беззвездный* не связано семантически со словом *sphere*.

При образовании сложных слов в английском языке их компоненты могут присоединяться друг к другу непосредственно (*fireman*), через дефис (*letter-box*) и при помощи предлога (*easy to follow*).

Различают два структурных типа сложных слов:

1) собственно сложные слова, которые образуются соединением двух или нескольких основ (*birthday*);

2) производные, которые образуются путем словосложения и словопроизводства (суффиксации и конверсии). Такие слова образуются по моделям.

К потенциальному словарю, формируемому на основе словосложения, относятся неизвестные учащимся сложные слова, общее значение которых выводится из компонентов, являющихся базовыми словами. Однако сложные слова, состоящие из неизвестных учащимся слов, или слова, компоненты которых не соотносятся со значением базового слова, не могут относиться к потенциальному словарю.

Многозначные слова характеризуются способностью иметь несколько связанных между собой значений, обычно возникающих в результате видоизменения и развития первоначального значения конкретного слова. Многозначные слова имеют различные лексико-семантические вари-